

სპარსული სიტყვა „იადგარი“ ქართულ ენაში

გურამ გუტიძე¹

<https://doi.org/10.61446/pa.3.2025.10335>

აბსტრაქტი

სიტყვათა სესხება ენებში ჩვეულებრივი მოვლენაა და ეს ყველა ენას ახასიათებს, მათ შორის ქართულ ენასაც, სადაც მრავლად გვხვდება ნასესხები სიტყვები. ქართულ ენაში ადვილად დამკვიდრდა სპარსული ლექსიკის დიდი ნაწილი. სპარსული ენის ენობრივი ერთეულებიდან ერთერთი ასეთია სიტყვა „იადგარი“. ეს სიტყვა ქართულ ენაში ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლს წარმოადგენს. იგი აღნიშნავს ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის მრვალსაუკუნოვან ლიტურგიკულ კრებულს.

ეს მოვლენა თავისთავად აღსანიშნავი ფაქტია ქართული ენის ისტორიაში. აღნიშნული საკითხი იწვევს დაინტერესებას, როგორც ქართული და სპარსული ენის, ისე ქართული ლიტერატურის და მართლმადიდებლური ღვთისმეტყველების კვლევის მიმართულებით. ამ სტატიაში განვიხილავთ გზებს რომელთა მეშვეობითაც ეს ტერმინი დამკვიდრდა ქართულ ენაში და ვეძებთ მიზეზებს, რამაც განაპირობა მისი დამკვიდრება.

საკვანძო სიტყვები: იადგარი, ავესტა, მაზდეანიზმი, ზოროასტრიზმი, ძველი ქართული მწერლობა, ღვთისმეტყველება, ირანი, ავესტის ენა, სიტყვათ სესხება, თრგმანი, ლიტერატურა.

The Persian word „Yadgari“ in Georgian leguide

Guram Gutidze²

Abstract

Borrowing words is a normal phenomenon in languages. It characterizes all languages, including the Georgian language, in which there are many examples of loanwords. A large amount of Persian vocabulary has entered the Georgian language, which has been established very easily. Among the lexical units that have come from the Persian language, one of such words is the word “Yadgar”. This word in the Georgian language is called a monument of ancient Georgian literature. This word refers to the centuries-old liturgical collection of the Georgian Church. This event turned out to be noteworthy in its own history. This event turned out to be noteworthy in its own history. In the direction of research into both the Georgian and Persian languages, as well as Georgian literature and Orthodox theology. In the article, we will review the ways in which this term entered the Georgian language and the reasons for its establishment.

Keywords: Yadgari, Avesta, Mazdeism, Zoroastrianism, Old Georgian literature, Theology, Iran, Avestan language, Borrowings words, Translation, Literature.

¹ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, აღმოსავლური ფილოლოგიის დოქტორანტი

² Doctoral student of Oriental Philology of Akaki Tsereteli State University

შესავალი

ადგარი ქართულ ენაში ერთადერთ რამეს აღნიშნავს და ამ სიტყვით სახელდება – ლია საეკლესიო ლიტურგიკული ჰიმნოგრაფიული კრებული, რომელიც კალენდარული სისტემითაა შექმნილი. მიუხედავად იმისა, რომ ეს საღვთისმეტყველო ლიტერატურული ძეგლი ისეთივე ძველია ქართულ ყოფიერებაში, როგორც თავად სიტყვა იადგარი, ამ სახის ლიტერატურა ჩვეულად, აქტიურად გამოიყენება ოცდაერთსაუკუნოვანი მართლმადიდებლური ეკლესიის სატაძრო ღვთისმსახურებაში.

“იადგარი“ სულხან საბას „ლექსიკონი ქართულში“ განმარტებულია როგორც – სახსოვარი. თუმცა, მიუთითებს, რომ „სხვათა ენაა“.³ სულხან-საბა აღნიშნული ტერმინით მოიხსნიებს არაქართული წარმომავლობის სიტყვებს, რომელთა წარმომავლობაც დაუზუსტებელია.

საუკუნეთა მანძილზე ქართულში უხვად შემოედინებოდა, როგორც ირანული ენებიდან წარმოშობილი, ისე ირანულის გზით შემოსული არაირანული სიტყვები, რომელთაც ქართული ენა ძალიან მარტივად ითვისებდა.

ირანულიდან შეთვისებული სიტყვები ქართულში სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ხასიათისა არიან და მომდინარეობენ სხვადასხვა დიალექტური წრიდან. აქ შეიძლება შევხვდეთ სესხების ყველა სახეს, იქნება ეს ცოცხალი ენობრივი ურთიერთობის შედეგად შეთვისებული სიტყვები თუ ხელოვნური, წიგნური გზით შემოსული სიტყვები, ირანული გზით მომდინარე ე.წ ინტერნაციონალური სიტყვები თუ ირანული წარმოშობის სიტყვები, შემოსული სხვა ენათა მეშვეობით.⁴

იგივე სიტყვა იადგარი „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების მესამე ტომის სიტყვათა განმარტებაში მსგავსად აქვს განმარტებული წიგნის შემდგენელსა და რედაქტორს, დავით კობიძეს.⁵

“იადგარი“ სპარსულ განმარტებით ლექსიკონებშიც ასევეა განმარტებული. მაგალითად, დეჰხოდას ლექსიკონის (لغتنامه دهخدا)^{*} მიხედვით, აღნიშნავს ისეთ რამეს, რაც ვინმეს გახსენებს, ან ვინმეზე გაფიქრებს. ასევე მიუთითებს, რომ ასეთი რამ შეიძლება

³ სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტომი I (თბილისი, მერანი. 1991). 319

⁴ შიზა ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, ტომი I, (თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 1966) 6

⁵ კობიძე, შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, (თბილისი, 1974) 632.

^{*} დეჰხოდას ონლაინ ლექსიკონის გამოსაყენებლად, <https://abadis.ir/dehkhoda>, (გადამოწმებულია 08.12.25)

იყოს სუვენირი ან საჩუქარი. ეს სიტყვა ხეზე ან ქვაზე ამოტვიფრულ წარწერადაც მოიხსენიება.

მსგავს განმარტებას ვაწყდებით მოინის ლექსიკონშიც (فرهنگ فارسی معین)* სუვენირთან და სახსოვართან დაკავშირებით. ხოლო, ანვარის ლექსიკონში (فرهنگ بزرگ سخن) მას „ძეგლის“ მნიშვნელობა აქვს მინიჭებული.

სპარსული სიტყვა „იადგარი“ (یادگار) – სახსოვარი, ხსოვნიდან ნაწარმოები. ქართულ ენაში საყურადღებო მოვლენას წარმოადგენს იმ ფაქტის გამო, რომ სპარსული სიტყვა ასე აქტიურად დამკვიდრდა საეკლესიო ტერმინოლოგიაში მაშინ, როდესაც ქართულ სასულიერო მწერლობაში ბერძნული ტერმინოლოგია იყო გაბატონებული. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სპარსული „იადგარი“ სიტყვა-სიტყვით ქართულ თარგმანში აღნიშნავს ხსოვნას, მოგონებას, განხსენებას.

სიტყვა რომ დავშალოთ სემანტიკურად, მარტივად. სიტყვის ფუძე „იად“ ნიშნავს გახსენებას ხოლო „გარ“ მაწარმოებელია. ისევე, როგორც მაგალითად, სიტყვა ماندگار - „მანდეგარ“ - შეუცვლელი, უცვლელი, მკვიდრი, მყარი, დამყარებული, რაც თავის მხრივ ნაწარმოებია სიტყვა „მანდან“-იდან (ماندن). მაშასადამე სიტყვა „იადგარს“ რომ დავუბრუნდეთ, ითარგმნება როგორც ის რაც გასახსენებელია. ამდენად სპარსულ ენაში იადგარი აღნიშნავს ხსოვნას, სახსოვარს.

ფონეტიკური ტრანსფორმაციისა და სემანტიკური სიახლოვის ფაქტორების გათვალისწინებით იოლია ამა თუ იმ ლექსიკური ერთეულის ქართულში დამკვიდრების გზების ძიება, თუმცა სიტყვა იადგარი ქართულში არც ფონეტიკურ და არც სემანტიკურ ცვლილებას არ განიცდის. ფონეტიკური ტრანსფორმაციების დაკვირვება, როგორც დაკვირვების ძირითადი ფაქტორი სიტყვის ქართულ ენაში შემოსვლის გზის დასადგენად, ამ შემთხვევაში შედეგს არ იძლევა. ასევე შედეგს არ იძლევა სემანტიკური ცვლილებების ძიება პირველად და მსესხებელ ენებში.

ძირითდი ნაწილი

* მოინის სპარსული ლექსიკონი, <https://abadis.ir/moeen>, (გადამოწმებულია 08.12.25)

„სიტყვათა სესხება, როგორც ენის ლექსიკური შემადგენლობის შევსებისა და გამდიდრების ერთერთი ძირითადი წყარო, ენის განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს“.⁸ ამდენად საინტერესოა, როგორ დამკვიდრდა აღნიშნული სიტყვა ქართულ ლექსიკაში ქართული საერო მწერლობის განვითარებამდე.

ქართულში ირანული ენებიდან სიტყვათა სესხება საინტერესო მოვლენაა, რამდენადაც ქართული და ირანული ენების სისტემა სრულიად სხვადასხვაა. თუმცა საუკუნეთა განმავლობაში ისეთი მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდათ ერთმანეთს, რომ შედეგად არნახული ლიტერატურული სიახლოვე ჩამოყალიბდა და ეს ენები დადასტურებულია უძველესი წერილობითი ძეგლებით ორივე ერის კულტურის ისტორიაში, რაც თავის მხრივ საშუალებას იძლევა ვიკვლიოთ ნასესხები სიტყვები, როგორც პირველადი ისე მეორეული მნიშვნელობით და ვიკვლიოთ მათი ისტორიაც წერილობით ძეგლებში დამოწმებული მასალის საფუძველზე.

ქართულ ენაში დამკვიდრებული სიტყვა იადგარი აღმნიშვნელია თავდაპირველად ცნობილი „იერუსალიმური ლექციონარის“ საეკლესიო წლიური ლიტურგიკული კრებულისა. საინტერესოა, როგორ მოხდა, რომ საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგიაში ასე შემოიჭრა სპარსული სიტყვა, მაშინ როდესაც ბერძნული ენის იმპერატივიზმმა ლათინური აღნიშვნებიც კი განდევნა აღმოსავლეთის მართლმადიდებლური ეკლესიიდან. ქართულ საეკლესიო ტერმინოლოგიაში ქართული სიტყვები ნაკლებად გამოიყენება და პირველწყაროსეული ბერძნული ენის ტერმინებითაა გადატვირთული. ასეთია, მაგალითად, იაკობ ცურტაველთან ხსენებული „ევანგელე“ ახალი აღთქმის წიგნთა კანონის აღსანიშნად ხმარებული და წმინდა მოწამე შუშანიკის მიერ თან ქონებული: „თანა წარიტანა ევანგელე თვისი და წმიდანი წიგნნი იგი მოწამეთანი“,⁹ რომელსაც ქართული ენა იცნობს, როგორც „ოთხთავი“ ან „სახარება“. მსგავსია სიტყვა „კერეონი“, რომელიც „აბო თბილელის წამებაში“ სანთლის მნიშვნელობით არის ნახსენები¹⁰. ამგვარივეა, მაგალითად „პარაკლიტონი“ და სხვა მრავალი კიდევ. ეს არცაა გასაკვირი მოვლენა, თუ ენის ძირეულ პრინციპებს არ უგულებელვყოფთ

⁸ანდრონიკაშვილი, მ. ნარკვევები ირანულ ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, ტომი I, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1966.

⁹ იაკობ ცურტაველი, წამებაი წმიდისა შუშანიკისა დედოფლისაი (თბილისი, 1979) 30

¹⁰ ქართული მწერლობა, ტომი I (თბილისი, „ნაკადული“. 1987) 461

როგორც თარგმანების მხრივ, ისე სიტყვათა სესხების ასპექტით. მაგრამ ყურადღებას იქცევს ფაქტი, თუ რატომ მოხდა ისე, რომ „იადგარი“ არჩიეს ქართველმა გადამწერებმა თუ მწერლებმა მის ბერძნულ შესატყვისებს, მაშინ, როდესაც დედანი ბერძნულ ენაზე იყო შესრულებული და იმ პერიოდში ყოველი ქრისტიანული რელიგიური სიტყვა თარგმნისას ბერძნულადვე გადმოჰქონდათ. ნაკლებად სავარუდოა, ისეთ გამონაკლისთან გვქონდეს საქმე, სადაც დედანი არაბულ ან სირიულ ენაზე იქნებოდა შესრულებული. ამის მინიშნებასაც კი არ იძლევა დღეისთვის არსებული არცერთი გამოკვლევა.

სავარაუდოდ, ეს გამოწვეულია იმით, რომ ბერძნული ენის ტერმინებისაგან განსხვავებით, რომელებიც მხოლოდ ახალი მოვლენის საგნის აღმნიშვნელად შემოდიოდა ხოლმე ენის ყოფიერებაში, „იადგარი“ უკვე ენაში კარგად დამკვიდრებული სიტყვა იყო, რის გამოც იგი მყისიერად გამოიყენა მთარგმნელმა. როგორც აღბათ, გამოიყენებოდა სპარსული „სარდალი“ და არა ბერძნული „მაგისტროსი“, რადგან ეს სპარსული ტერმინი ჯერ კიდევ ქრისტიანობის გავრცელებამდე იყო დამკვიდრებული ქართულ ყოფაში.

აქვე საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ქართული თვისი თანხმომანთა სისტემით ახერხებს, რომ თითქმის ზუსტად გადმოსცეს სპარსული ენის თანხმომნები. როგორც სისინა ისე შიშინა თანხმომნების შემთხვევში. ეს უპირატესობას ანიჭებს სპარსულ ენას, როგორც ბერძნული ისე ლათინური ენებისადმი, რადგან ბერძნული ენის ბგერათა სისტემა მკვეთრად განსხვავდება სპარსული ბგერებისაგან. ამდენად არაა გასაკვირი ქართულ ბგერათა სისტემასთან ახლოს მდგომი სპარსული ენიდან უფრო ესესხებიანთ სიტყვები, ვიდრე ბერძნულიდან.

აქვე ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ როგორც მითოლოგიურ თქმულებათა ასპექტში, ისე კულტურულ-იდეური ხაზით ირანულ-სპარსული გავლენა ხშირად ძლევდა ხოლმე ბერძნულ-ელინურ გავლენას ქართულში, რასაც მკვლევარი ასე აყალიბებს: „იბერიში შემოსული რელიგიური კულტები - აქ იგულისხმება აქემენიანთა ეპოქის მაზდაიზმის ქართლში გავრცელებული ფორმა,¹¹ ასევე სავარაუდოდ პართულ ეპოქაში

¹¹კონსტანტინე გამსახურდია, დისერტაცია, „ირანული დასემიტური კულტურული ნაკადები ადრექრისტიანულ იბერიაში და მათი მოგვიანო მწიგნობრული რეცეფცია“ (თბილისი.2020), 24

გავრცელებული მითრას, ანაჰიტას და ვერეთრაგნას თაყვანისცემა - აქაურ ნიადაგზე ერთგვარ მუტაციას განიცდიდა. ეს პროცესი მეტნაკლები მსგავსებით მიმდინარეობდა ბერძნულ-ირანული კულტურული სამყაროს სხვა არეალებშიც. შემოსვლის მომენტში მათ გარკვეული მიზიდულობა გააჩნდათ, რომელიც უფრო ცენტრისკენული იყო ანუ მიმართული იმ მეტროპოლიებისკენ, საიდანაც ისინი მოვიდნენ. თუმცა მალევე თავი იჩინა ცენტრიდანულმა მოძრაობამაც - ბერძნულ კოინეს და ირანული მეტროპოლიის ენას დაუპირისპირდნენ ადგილობრივი, ბარბაროსული ენები, ელინური ხელოვნების ნორმებს აღმოსავლური გამომსახველობა და არაბესკული გემოვნება. რელიგიურ ცხოვრებაში თავი იჩინა გნოზისზე და აღმოსავლურ ეზოტერიზმზე ორიენტირებულმა მოძღვრებებმა, რომელთა სიმძიმის ცენტრიც როგორც წესი, აპოკალიპტიკასა და ესხატოლოგიაში იყო. ამის პარალელურად პოზიციებს იძლიერებდნენ ადგილობრივი „ეროვნულ ნიადაგზე აღმოცენებული კულტები. საყოველთაო კულტურული ორბიტა ამით გაფართოვდა, მაგრამ მაინც არ დარღვეულა. იბერიაში შედეგად მივიღეთ ძველი და ახალი, იმპორტირებული და ადგილობრივი კულტების რაღაცნაირი შერწყმა, ზედდების პრინციპით. თამაშის წესებს მაინც ადგილობრივი, ხალხში ფართოდ გავრცელებული კულტები ადგენდნენ, რომელთაც არ გააჩნდათ ჰომოგენური ხასიათი და მწყობრი სისტემა. მათგან ბევრი რამ უკვალოდ გაქრა, ხოლო რაც დარჩა, ეს არის საქართველოს მთიანეთში შემორჩენილი ფრაგმენტების და რელიქტების სახით არსებული გადმოცემები, რომელთაც პირობითად შეიძლება ეწოდოს ღვთისშვილთა კულტი“ თუ კი ასეთი მძლავრია ირანულ-სპარსული გავლენა ყველა მიმართულებით, რა გასაკვირია იგივე გავლენა ენობრივ არეალშიც გამოვევლინა?!

საყოველთაოდ ცნობილია, ირანული სიტყვების წარმოშობის, ეტიმოლოგიის და დათარიღებისათვის ერთერთი ყველაზე ეფექტური გზაა ქართული ლიტერატურის მეშვეობით კვლევა, რადგან ერთერთი ყველაზე მჭიდრო კავშირი ქართულ ლიტერატურას ქონდა ირანულ ლიტერატურასთან და ეს მრავალსაუკუნოვანი ლიტერატურული ტრადიცია ეფექტურ შესაძლებლობებს იძლევა შედარებითი შესწავლისათვის.

მეოცე საუკუნის ქართულმა მეცნიერებამ დიდ ყურადღება დაუთმო ქართული იადგარის კვლევას ყველა ასპექტით, მაგრამ ამ ტერმინს შემოღების ზუსტი დრო მაინც უცნობია.

მიუხედავად მრავალი ვარაუდისა, როგორც მეოცე საუკუნის მკვლევრები შენიშნავენ „მნელია თქმა, თუ როდის უნდა შემოეღოთ ტერმინი იადგარი ქართული ჰიმნოგრაფიული კრებულის სახელწოდებად. მის სიძველეზე გარკვეულად მეტყველებს გიორგი მერჩულეს მეტად მნიშვნელოვანი ცნობა, რომლის მიხედვით იადგარად იწოდება გრიგოლ ხანცტელის ხელით გადაწერილი საგალობელთა კრებული. VIII – IX საუკუნეთა მიჯნაზე გადაწერილ ლხელნაწერს, რომელიც X საუკუნეში კვლავ ხანცტის მონასტერში ინახებოდა და თხრობის მიხედვით, თავისი თვალთა უნახავს გიორგი მერჩულეს, საწელიწადო იდგარი რქმევია. უნდა ვიფიქროთ, რომ ის არ იყო პირველი იმ კრებულთა შორის, რომელთაც იადგარი ეწოდათ“¹²

ცნობილია „ძველი იადგარის“ წარმოშობა. იგი თავდაპირველად ნაწილი იყო „იერუსალიმური ლექციონარის“ სახელით ცნობილი ლიტურგიკული კრებულისა, რომელიც მთლიანობაში მოიცავდა იაკობ მოციქულის ჟამის წირვას, მრავალთავსა და ჰიმნოგრაფიულ მასალას¹³. მოგვიანებით, როდესაც მეცხრე-მეათე საუკუნეებში დიდი მთარგმნელობითი საქმიანობა წარმოებდა საქართველოში პალესტინური საღვთისმეტყველო სკოლიდან, რომელიც ძირითად მასაზრდოებელს წარმოადგენდა საქართველოს ეკლესიისთვის, იერუსალიმური ლექციონარის, იგივე „დიდი კანონის“ თარგმნის საჭიროებაც დადგა. თუმცა, ამ დროისთვის ქართულ ეკლესიას უკვე მაღალი საღვთისმეტყველო ინტელექტუალური რესურსი გააჩნდა და თარგმნის პროცესში იერუსალიმური ლექციონარიდან მხოლოდ ჰიმნოგრაფიული ნაწილი ითარგმნა. სავარაუდოა, რომ მთარგმნელმა ქართულ ეკლესიაში გადმოსატანად და სამარადჟამოდ დასამკვიდრებლად მხოლოდ ეს ნაწილი მიიჩნია საჭიროდ. მაშასადამე იერუსალიმური „დიდი კანონიდან“ სამახსოვრო და მარად მოსაგონარი მხოლოდ ჰიმნოგრაფიული წლიური საკითხავები იყო, ამიტომაც ლექციონარიდან გამოკრებილ ამ ნაწილს იმჟამად ქართულისათვის სრულიად შეთვისებული სიტყვა „იადგარი“ უწოდა. რომელიც შემდგომ „ჰილეტრატის იადგარი“-ს სახელით დარჩა ქართულ მწერლობაში. თუმცა მკვლევრები იმ მოსაზრებასაც ატარებენ, რომ ეს მისი იმ შინაარსობრივი დატვირთვის გამო მოხდა, რომელიც ზეპირად დამახსოვრებას გულისხმობს.

¹² უძველესი იადგარი, გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭანაკიევმა და ლ. ხევსურიანმა (თბილისი, „მეცნიერება“. 1980) 693

¹³ იქვე. უძველესი იადგარი, (თბილისი, „მეცნიერება“. 1980) 684

„ბერძნული ტროპოლოგიონის შესატყვისად ტერმინ იადგარის შემოღება ამგვარი კრებულის სხვა არსებით მხარეზე ჩანს დაფუძნებული, კერძოდ იმაზე, რომ გალობად გამიზნული რეპერტუარი დახსომებას, ზეპირად ცოდნას მოითხოვდა. სწორედ ეს მხარე გამოიკვეთა ქართული კრებულის სათაურში, რაც მას ახალი ფორმებით გავრცელების შემდეგაც შემორჩა“.¹⁴

მას შემდეგ, რაც გრიგოლ ხანძთელმა ქართულ ენაზე დაწერა „ტიპიკონი“ და გიორგი და ექვთიმე მთაწმინდელებმა ქართული ენის სიტყვაკაზმულობაში მოაქციეს მთელი ბერძნული ლიტერატურა, რაც კი საჭირო იყო ქართული ეკლესიისა და სახელმწიფო-სათვის, ქართულმა ენამ მისი დიდი მოამაგეების ხელით, საკუთრი პოზიციების გამყარება დაიწყო. საგულისხმოა ისიც, რომ ექვთიმე მთაწმინდელი არა მარტო ბერძნულიდან თარგმნიდა ქართულად, არამედ ქართულიდან ბერძნულადაც. აღმოსავლურ საერო, მაგრამ ღრმა ფილოსოფიურ ლიტერატურასაც უთარგმნიდა ბერძნებს, როგორც ამის შესახებ აღნიშნულია ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის სახელმძღვანელოში.¹⁵ ქართულ მთარგმნელობით სკოლას და სიტყვათა სესხების პრაქტიკას, იმაზე დიდი წარმომადგენელი არავინ ჰყოლია, ვიდრე იყვნენ ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელები.

მას შემდეგ, რაც, დავით აღმაშენებლისა და თმარ მეფის ეპოქებში ქართულ ენაში ჭარბად დაიწყო შემოღინება სპარსულმა სიტყვებმა. სასულიერო ხასიათის ტექსტებშიც თავი იჩინა სპარსულმა თუ არაბულმა ლექსიკამ, რომელმაც ჩაანაცვლა ბერძნული სიტყვები და გარკვეულიწილად შეაფერხა მათი შემოღინება ენაში. ხოლო, აღმოსავლური სიტყვების სიჭარბე ქართულში აიხსნება, იმ დროინდელი საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების და სამხედრო ძალების, საქართველოსა და ბიზანტიის, თუ ცივილური ევროპის სახელმწიფოთა ურთიერთობებით. ცნობილია დავით აღმაშენებლის არნახული ღვაწლი ქართული ენის დაცვის საქმეში. დიდგორის ბრძოლამ არა მარტო ქართული სახელმწიფო, არამედ, ქართული ენაც გადაარჩინა.

„ჩვენი აზრით, რომ არა დავით აღმაშენებელი: საქართველო იქნებოდა თურქ-სელჩუკთა სამფლობელოში შემავალი ერთ-ერთი ქვეყანა, სადაც სალიტერატურო ენა იყო

¹⁴ იქვე. (თბილისი, „მეცნიერება“. 1980) 693

¹⁵ კორნელი კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი I (თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. 1954) 184

სპარსული და ყველა, ვისაც მწერლობისა და კულტურის ასპარეზზე დაწინაურება და სახელის მოხვეჭა სურდა, სპარსულად წერდა...¹⁶

ბუნებრივია, საქართველოშიც სალიტერატურო და კულტურის ენა იქნებოდა სპარსული. აქვე ხაზი უნდა გაესვას ერთ გარემოებას: დავით მეფემ რამდენადაც გადაუკეტა გზა სპარსულ ენას საქართველოში, იმდენად გაუხსნა კარები ამ ენაზე შექმნილ უდიდეს ლიტერატურას, რამაც დიდ მსოფლიო ლიტერატურულ პროცესებში ჩართო ქართული მწერლობა, რამაც დიდად განაპირობა ქართული საერო მწერლობის აღმოცენება-განვითარება... ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ XVIII-XIX საუკუნეებში არა ერთი და ორი გამაჰმადიანებული ქართველის მხატვრული ქმნილება ამშვენებს სპარსულენოვან მწერლობას.

ამგვარად, რომ არა დავით აღმაშენებელი, XII საუკუნის საქართველოში, და არა მხოლოდ XII საუკუნის, საერო მწერლობა იქნებოდა სპარსულენოვანი.¹⁷

იმჟამად, რეგიონში გაბატონებული იყო თურქ-სელჩუკთა კოალიციური სახელმწიფო, რომელიც უზარმაზარ ტერიტორიებს მოიცავდა კავკასიიდან აფრიკამდე და ინდოეთიდან ხმელთაშუა ზღვამდე და მთელს ამ ტერიტორიაზე სახელმწიფო ენის სტატუსითა და მნიშვნელობით განფენილი იყო სპარსული ენა. ყოველი დაპყრობილი ქვეყანა თავის ოფიციალურ ენად სპარსულს ღებულობდა. ეს ელოდა საქართველოსაც, თუ კი, დიდგორის ბრძოლა სელჩუკთა გამარჯვებით დასრულდებოდა. ხოლო, დიდგორის გამარჯვებით უამრავმა სხვა ქვეყანამ გაითავისუფლა თავი სელჩუკთა უღლისაგან.

სიტყვა იადგარი რომ ამ პერიოდის საქართველოში დამკვიდრებულიყო, მაშინ უფრო იოლი გასაგები იქნებოდა სიტყვის უცვლელად დამკვიდრება. ასეთ შემთხვევაში, მას საერო მწერლობისა და პოლიტიკურ-სოციალური პროცესების შედეგად შემოდიხნებულად და დამკვიდრებულად ჩავთვლიდით. ენა, როგორც სოციალური მოვლენა კულტურული თუ პოლიტიკური კავშირებისას, იცვლება. სხვადასხვა მოცემულობაში, ენის, როგორც დამოუკიდებელი სუბსტანციის მოქმედების სიჯანსაღეშია განსხვავება.

¹⁶ნომადი ბართაია, დავით აღმაშენებლის ერთი დამსახურების შესახებ ქართული ერის წინაშე (თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“. 2017) 21

¹⁷იქვე. ნომადი ბართაია, (თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“. 2017) 21

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სიტყვა იადგარი ყველა სხვა ენაზე ითარგმნება, როგორც ხსოვნა, სახსოვარი, მოგონება, ან რაიმე ექვივალენტით ამ სიტყვათა შინაარსისა, რაც თავისთავად იმას ნიშნავს, რომ ქართულ ენაში მას სპეციფიური და უნივერსალური მნიშვნელობა არ გააჩნდა. რამე ისეთი, რაც გვაფიქრებინებდა, რომ სიტყვა ქართულ ენაში იმთავითვე არსებითი სახელის ფორმით შემოვიდა და დამკვიდრდა, ან ფორმაცვალების საშუალებით.

ის ფაქტი, რომ იგი მეცხრე-მეათე საუკუნეების ძეგლის სახელწოდებად გვხვდება გვაფიქრებინებს, რომ სიტყვა ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდელ პერიოდში, ან ქრისტიანობის გავრცელების პირველ ხანებში ქართულ სამეფოებში გაბატონებული მაზდეანური ირანის სახელმწიფოებრივი დომინირების პირობებში უნდა იყოს შემოსული. (აქვე უნდა შევნიშნოთ „იადგარის“ სათაურით არსებული საშუალო სპარსულით დაწერილი პოემები „ზარერის იადგარი“ და „ჯამასპის იადგარი“ რომლებიც საშუალო სპარსული ლიტერატურის ერთერთი განსაკუთრებული თვალსაჩინოებებია. ამ ორი პოემის შემთხვევაშიც სათაურში არსებული სიტყვა „იადგარი“ სახსოვარის მნიშვნელობითაა გამოყენებული და იგი სწორედ, რომ ავესტისა და ცეცხლთაყვანისმცემლობის პერიოდშია დაწერილი)* ეს არც უნდა იყოს გასაკვირი, რადგან როგორც ივანე ჯავახიშვილი შენიშნავს, სანამ ქრისტიანობა ძირეულად შეცვლიდა საქართველოს პოლიტიკურ მდგომარეობას, მანამდე სპარსეთის გავლენით ცეცხლთაყვანისმცემლობა იყო გავრცელებული. „საზოგადოდ ქრისტიანობამ ძირიანად შესცვალა საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა: შემდეგ საუკუნეებში ბევრჯერ ყოფილა საქართველოს თავგადასავალი ამ ახალ სარწმუნოებაზე დამოკიდებული, რადგან ქრისტიანობაზე უწინ მთელ საქართველოში, მნათობთაყვანისცემის შემდგომ, სპარსეთის მეზობლობისა და გავლენის წყალობით, ცეცხლთაყვანისმცემლობა გავრცელდა, ამიტომ მას უფრო მეტი მიდრეკილება ექნებოდა ერთმორწმუნე სპარსეთისადმი“.¹⁹ ყველაფერ ზემოთქმულთან ერთად ისიც საგულვებელია, რომ იადგარისეული

^{*}ორივე ნაწარმოებზე ვრცელი გამოკვლევა გააჩნიათ ცნობილ მეცნიერებს, რომელნიც ძველი ირანული ლიტერატურის კვლევით იყვნენ დაკავებული. ასეთები არიან როგორც ირანელები ისე უცხოელი მეცნიერები, მაგალითად: ე.ბენვენისტი, ვ.ბ. ჰენინგი, ვ.გეიგერი, ა.თაფაზოლი, მ.ბოისი და სხვანი... ამ უკანასკნელის გამოკვლევათა მიხედვით კი „ენციკლოპედია ირანიკაში“ მოცემული ინფორმაციაა შემუშავებული, რაც ყველაზე ცნობილ ცნობას წარმოადგენს ამ ნაწარმოებზე და რის გამოც აქ აღარ შევუდექით დამატებით განხილვებს.

¹⁹ ივანე ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი I (თბილისი, 1979) 273

საჰიმნო ლიტურგიული თაყვანისცემის წესი გააჩნდა ცეცხლთაყვანისცემის პრაქტიკას. მაგალითად, მაზდეანური პერიოდის „ავესტა“, რომელიც ძველი ირანული კულტურის თვალსაჩინო ძეგლს წარმოადგენს, შედგება იმ გათებისაგან, რომელიც სწორედ, ცეცხლის თაყვანისცემის რიტუალებს აღწერს. რადგან მაზდეანური ირანის გავლენით, ჯერ კიდევ, ქრისტიანობამდე დამკვიდრდა ქართულში სიტყვა „ტამარი“, „ზვარაკი“, „ცოდვილი“, „ნეტარი“, „ბარძიმი“, „ბაგინი“, „ჯვარი“ და სხვა.

ქრისტიანობასთან დაკავშირებულ ლექსიკაში ჩვენ ვხვდებით ირანული წარმოშობის სიტყვებს ისეთი ძირითადი რელიგიური ცნებების გამოსახატავად, როგორიც არის მართალი, ცოდვილი, ცრუ, ნეტარი, წმინდა, ჯოჯოხეთი, ეშმა, ეშმაკი, ბარძიმი, ფეშხენი, ზორვა, ზვარაკი, ტამარი, კერპი, წარმართი, ბაგინი, ჯვარი და ბევრი სხვა.²⁰ აღნიშნული ლექსიკა შემდგომ ქრისტიანულმა კულტურამ შეითვისა და, სატაძრო მსახურების პრაქტიკულ ასპექტში ხშირად გამოიყენება.

დასკვნა

საგულგებელია, რომ სიტყვა იადგარიც, მსგავსად, მაზდეანური კულტურიდან დამკვიდრდა ქართულ მეტყველებაში და შემდეგ ნებისთი თუ უნებლიეთ იგი გამოიყენა მისი შინაარსობრივი დატვირთვით თარგმნელმა ახალი რელიგიის იდენტური ლიტერატურული ძეგლის სახელწოდებად. მსგავს მოსაზრებას არაერთი მეცნიერი იზიარებს. “ეს სიტყვა ქართულში საშუალო სპრსულის გზით არის შემოსული. იგი დადასტურებულია მანიქეველურ ძეგლებში „ხსოვნის“, „სახსოვრის“, „მოგონების“ მნიშვნელობით“. ნ. მარის აზრით, რომელიც კ. ზალემანის სტატიაშია მოყვანილი, იადგარი იმავე მნიშვნელობით ქართულშიც გვხვდება, ხოლო როგორც ძველი ქართული საეკლესიო ტერმინი, აღნიშნავს წმინდა მოსახსენებელს, საგალობლეთ კრებულს. ნ. მარის დაკვირვებით ჯერ იგი, როგორც ჩანს, ამა თუ იმ წმინდანის ყოველ ცალკეულ ჰიმნს აღნიშნავდა, ხოლო შემდეგ ამგვარი საგალობლების შემცველ კრებულს. ნ. მარს უთუოდ მხედველობაში აქვს ის გარემოება, რომ ზოგიერთი ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერებში იადგარი მრავლობითის ფორმით დასტურდება: „საგალობელნი იადგარნი“, „იადგარანი დაჩხრეკილანი“. კ. ზალემანი ფიქრობს, რომ თვით

²⁰იქვე. შუია ანდრონიკაშვილი, (თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 1966) 34

მანიქველურ ძეგლებშიც „იადგარი“ საგალობელთა აღსანიშნავად უნდა იყოს ნახ-
მარი“.²¹

ცნობილია, რომ ცეცხლთაყვანისმცემლები თავიანთი ლიტურგიული მსახურე-
ბისას ვედებს იყენებდნენ. შესაძლოა, მაზდეანური კულტურის ცოდნის გავლენით,
ახალი და უფრო აღმატებული რელიგიის ძეგლის თარგმნისას ავტორმა საჰიმნო
სისტემის მსგავსების გამო დაუკავშირა ძველ რელიგიას ახალი ძეგლი და მას ძველი-
სეული სახელი უწოდა. მაგრამ აქ საგულისხმოა ის, რომ იადგარი, როგორც ზემოთ
ითქვა, ხშირად მრავლობითის ფორმით გვხვდება. ამას ემატება ისიც, რომ მკვლევები
გრიგოლ ხანცთელის მოღვაწეობის ცნობებზე დაყრდნობით ვარაუდობენ, რომ მისი
მოღვაწეობისას უკვე საქართველოში მრავალდ უნდა ყოფილიყო სხვადასხვა ავტორის
მიერ შექმნილი იადგარი „VIII – IX საუკუნეთა მიჯნაზე გადაწერილ ლხელნაწერს,
რომელიც X საუკუნეში კვლავ ხანცთის მონასტერში ინახებოდა და თხრობის მიხედ-
ვით, თავისი თვალთა უნახავს გიორგი მერჩულეს, საწელიწადო იადგარი რქმევია. უნ-
და ვიფიქროთ, რომ ის არ იყო პირველი იმ კრებულთა შორის, რომელთაც იადგარი
ეწოდათ“ მაშასადამე,²² საქართველოში მისი მრავალი ვერსია არსებობდა და ამდენად,
საეჭვოა, რომ რომელიმე ცალკეული ანონიმი ავტორის ინდივიდუალობის გამოვლი-
ნება იყოს, რადგან, ამ სახელწოდების ძეგლებს უხვი საერთო მახასიათებლები აქვთ.

სიტყვათა სესხების პრაქტიკა და ფორმა, როგორც ქართულში, ისე სხვა ენებში,
ზემოთ თქმულ პირველ ვერსიაზე უფრო მიგვიტოთებს. თუმცა, აქ მეტი საფუძველი
გვაქვს, ვივარაუდოთ, სიტყვა ძველი ან საშუალო სპარსულიდან უნდა იყოს დამ-
კვიდრებული ქართულ ენაში სწორედ, მაზდეანურ პერიოდში. ხოლო, მისი შინაარსის
გამო იგი ანონიმმა ავტორმა იერუსალიმური ლექციონარის ქართული ეკლესიი-
სათვის განსაკუთრებით სახსოვარ იმ ნაწილს უწოდა, რომლის ყოველდღიური ხსენე-
ბაც მართებდა მთელი წლის განმავლობაში იმ საზოგადოებას, ვისთვისაც იგი იყო
განკუთვნილი. ამგვარად გახდა იგი „აღდგომის“ საგალობელთა კრებული, რომელიც,
სავარაუდოდ, საქართველოში აქტიურად გამოიყენებოდა „იადგარის“ სახელით მანამ,

²¹ იქვე. (თბილისი, „მეცნიერება“. 1980) 691-692

²² იქვე. 693 გვ.

სანამ, საქართველოს ავტოკეფალური ეკლესია რუსეთის ეკლესიის საეგზარქოსოდ გამოცხადდებოდა. ეს საკითხი კი, ცალკე კვლევას საჭიროებს.

ბიბლიოგრაფია

- ანდრონიკაშვილი, მ. , ნარკვევები ირანულ ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, ტომი I, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1966.
- ანდრონიკაშვილი, მ. , ნარკვევები ირანულ ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, ტომი II, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1996.
- ბართაია, ნ., დავით აღმაშენებლის ერთი დამსახურების შესახებ ქართული ერის წინაშე, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2017.
- გამსახურდია, კ., დისერტაცია, თბილისი, 2020.
- კეკელიძე, კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1954.
- კობიძე, დ., შაჰნამეს ქართული ვერსიები, თბილისი, 1974.
- სულხან საბა ობელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბილისი, 1991.
- ცურტაველი, ი., წამებაი წმიდისა შუშანიკისა დედოფლისაი, თბილისი, 1979.
- ჯავახიშვილი, ი., თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი I, თბილისი, 1979.
- თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბილისი, 2008.
- უმველესი იადგარი, გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭანაკიევმა და ლ. ხევსურიანმა, თბილისი, „მეცნიერება“, 1980.
- ქართული მწერლობა, ტომი I, თბილისი, „ნაკადული“, 1987.
- Персидско-русский словарь. Под редакцией Ю.А. РУБИНЧИКА. Издательство „советская энциклопедия“, Москва, 1970.
- فرهنگ بزرگ سخن/فرهنگ-سخن-بزرگ-سخن-هشتاد و شش, انوری, حسن, <https://surl.li/lcimem>, <https://abadis.ir/dehkhoda>
- فرهنگ فارسی معین, <https://abadis.ir/moeen>